

tők közéleti jelentőségéhez képest harmadrésznyi terjedelemben teljesen elégségesek lettek volna!

Nem az üres leszólási kedv készítetett bennünket, ha a fentiekben gáncsoltuk a gáncsolni valókat. Nem is hoztunk fel minden kifogásolni valót. Csak egyszerűen constatálni kívántuk (s azt hiszszük, a fenti mutatványokkal erről minden elfogulatlan szakértőt meg is győztünk), hogy a Pallas-lexicon államtudományi, jelesül politikai tárgyú cikkei, kevés kivétellel, nem állanak azon a tudományos színvonalon, melyen légy korszakosnak kürtölt irodalmi vállalatban állaniok kelleni; nem azon, mint pl. ugyanezen lexicon történelmi cikkei. gy sajnálattal kell látnunk, hogy azok se az egész műhöz való külső arányosság, se belső tartalom dolgában nem nagyon alkalmasak arra, hogy a magyar laikus közönségnek e részben kellő okulásra szolgáljanak.

Dr. B. A.

* * *

Philosophiai programértekezések.

A mult 1894—95-ik évi iskolai értesítőkbkben négy philosophiai tárgyú értekezést találunk, nem számítva természetesen a paedagogiai — részint elméleti, részint módszertani — fejtegetéseket. E kis szám nem lephet meg bennünket, hiszen az előző évek se igen hoztak többet, a mostani értesítőkből pedig a millennium, a tanintézetek történetének ez ünnepélyes alkalomra való összeállítása és közlése sok másféle értekezést kiszoríthatott. E négy értekezésből egy philosophia-történeti, egy propaedeutikai, egy pszichologiai, egy nyelvészeti.

A philosophia-történeti értekezés a *karczagi* ev. ref. gymnasium értesítőjében jelent meg „*Spinoza élete és Ethikája*“ címmel 5—35. lapon. Szerzője nincs megnevezve, de nem igen tévedünk, ha az intézet igazgatóját, *Faragó Jánost* tekintjük szerzőjének. Minden magasabb igény, nagyobb tudományos érdem nélkül való dolgozat az, mely se új adatok felbuvárlásával, új szempontok felállításával, se ismert adatok új csoportosításával, új megvilágításával nem akar föllépni, sőt még csak arra sem törekszik, — s ezt már kifogásul hozzuk fel — hogy Spinoza életére és műveire nézve a legújabb, kritikailag tisztázott eredményekkel álljon elő. Főforrása, Lewes-nek olykor tévedésektől

szintén nem ment philosophia-története mellett, a bevezetésben idézi ugyan Bolin W. helsingforsi tanárnak a Bettelheim-féle „Geisteshelden“ című vállalatban, 1894-ben megjelent Spinoza életrajzát, valamint a Ethika és a Theologia-politikai tractátus új, előszóval. életrajzzal ellátott német fordítását (J. Stern-től) is; — de csodálatos! daczára e művek forgatásának, művében mégis több elavult, helytelen s rég megczáfolt adatot találunk. Szerinte Spinoza a *Spanyolországból* származott zsidó családok egyikétől származott (6. 13. l.), holott S. nem spanyol, hanem *portugal* eredetű zsidó családból származott, a mint hogy az amsterdami zsidó gyarmat, Portugaliából kivándorlott zsidó családokból keletkezett. Elbeszéli Spinozának Van den Ende orvos leánya, a gyönyörű (a valóságban azonban nem annyira szép, mint kedves, szellemes), Claria Maria iránt táplált regényes szerelmét; de újabb adatok már rég megdöntötték az elbeszélés nagy részét. Ezek szerint Kerckring 1671. febr. 5-én vette el Van den Ende Claria Mariát, ki ekkor 27 éves, a kiátkozás idejében tehát 12 éves volt, a kiátkozás után pedig Van den Ende nem igen lehetett a Spinoza tanítója, s így egyszerűen lehetetlen, hogy leánya Spinozát taníthatta volna. Ép úgy kétségbe lehet azt is vonni, hogy a Spinozánál 12 évvel ifjabb Kerckring az ő iskolatársa lett volna Van den Endenél. Spinoza maga többször emlegette a leány iránt érzett vonzalmát, de ez csak a tájban, vagy azután foganhatott meg szívében, midőn Amsterdambot elhagyta, s oda vissza-visszatért, s ilyenkor régi mesterét is meglátogatta. Szerzőnk azt is mondja: „jön valaki, kit a szülők egy vagy más okból jobban szeretnek“; Colerus, ki e történetet elbeszéli, mit sem tud a szülői rábeszélésről, sőt azt mondja, hogy Dirck Kerckring egy gyöngy-nyakékkal nyerte meg Claria Maria szívét; de nem is kell valami nagy phantasia annak elgondolására, hogy Spinoza nem lehetett valami daliás, hódító alak. A Spinoza és a zsidó gyülekezet közti szakadás elbeszélésénél szerzőnk nem említi ennek első mozzanatát, két fiatal barátja által áruroló módon, a tudvány álarca alatt történt kikérdezését, s az erre következett zsinagógiai kihallgatást és tanuvalomásokat; erre következett aztán az évi 1000 frt felajánlása. A kiátkozás évszámát 1655-re teszi, holott az 1656. július 27-én ment végbe. Amsterdamból való kiűzése után Spinoza — úgy mond — előbb A. közelében, egyik barátjánál húzta meg magát,

majd Rijnsburgba ment s ott maradt néhány hónapig. Mi úgy tudjuk, hogy Amsterdamból való kiűzetése után a collegiantok községében töltött négy évet (1656—1660.). az Amsterdam és Ouwerkerk közti útmentén; innen valószínűleg 1660 végén vonult Rijnsburgba; innen 1663 áprilisában (tehát nem néhány hónapi, hanem két és fél évi tartózkodás után), költözött Voorburgba. Spinoza 1677. február 21-én halt meg, nem 22-én. A 16. lapon írja: „Halála után, halála évében, mint opus posthumum jelent meg főmunkája, az Ethika“; szerzőnk e mondásából azt lehetne következtetni, hogy az előző kikezdésekben megemlített munkák: Tractatus politikus, Tractatus de intellectus emendatione, a héber grammatika még Spinoza életében jelentek meg, pedig hát ezek is benne voltak „B. D. S. Opera posthuma“ közt, mely 5-ik résznek S. levelezéseit foglalta magába. Művei felsorolásánál kihagyja a „Tractatus de Deo et homine etc.“ című művet, a mely S. rendszerének s különösen Ethikájának első fogalmazását képezi.

A mi Spinoza rendszerének s közelebről Ethikájának ismeretetését illeti, ezzel meg lehetünk elégedve, itt eléggé hű képet nyújt S. alap gondolatairól, bár egyes részletekre még erősebb megvilágítás is ráfért volna, s bár előadása egy kissé aphoristikus színezetű. Végül a Lewes-Bánóczy fordítása után, mintegy hat lapon, mutatványokat közöl az Ethikából.

Incorrect kifejezésre csak kettőre bukkantunk. Descartes tanainak sarkpontját így idézi: „csak azt tartjuk igaznak, a mit tisztán és világosan látunk (8. l.)“; kár volt az utóbbi szót megrövidítenie, s a *be* igekötőt elhagynia, — így a tétel se nem hű (Descartes a *concevoir*, *percipio* igét használja), se nem igaz. A 29. lapon ezt írja: „a köztudatba (Spinozának) csak *kárhozas* elvei mentek át“, — e kifejezés ellen a leghatározottabban tiltakozunk, s ha ez nem lapsus calami, úgy vagy roppant felekezeti elfogultság, vagy fogyatékos ítélőképesség eredménye.

Sajtóhiba több akad az értekezésben. Ide számíthatjuk, hogy S. első művének címében *demonstrata* áll *demonstratae*, a 24. lapon *inaequat*: *inadaequat* helyett. Az idegen eredetű szót változó orthographiával írja; előfordul: Spinozismus és egoismus, realistikus és egoistikus. Nem helyes Leibnitz e. h. Leibniz. A 6. lapon Baruch Spinozát, a 7-iken Morteria Saul Levit ír.

A második philosophiai tárgyú programmértekezés az *eperjesi* kir. kath. főgymnasium értesítőjében (1—17. lapon) jelent meg; czíme: „Szellemi tehetségeink és az agyvelő“. (Vázlat a biologia köréből); szerzője *Kőrösy György dr.* Az értekezés a középiskolai pszichologiai oktatáshoz akar biologiai alapot szolgáltatni, mivel ez pszichologiai tankönyveinkben hiányzik, ezek legtöbbszörre csak felületesen érintik az idegrendszert és agyvelőt, vagy meg sem emlékeznek róla, hanem egyenesen rátérnek a tanulóra érthetetlen és meddő metaphysikai deductiokra. E hiányon akar szerző, jegyzetei idevonatkozó részének e helyen való közlésével, segíteni. Főforrásai, mint értekezése végén közli, a következők: Huxley élettana, Topinard anthropológiája, Comte philosophiai művei s a Philosophiai Szemle idevágó értekezései. Mint e felsorolásból s fentebbi előszavából látszik, a philosophiát a Comte és a positivisták álláspontján ítéli meg; annak feladata szerinte a tapasztalat szolgáltatása igazságok rendszeresítése s mindenek felett azon elvek szolgáltatása, melyek határozott irányba terelik a különböző tudományok munkásait (17. l.). Csak azt nehéz ám megállapítani, hogy meddig terjed a tapasztalat? s aztán nem a „sokat markol, keveset szorít“ hibájába esünk-e nagyon könnyen, ha minden ismeretet a philosophia tárgyának tekintünk? s vajjon nem szabad-e a tapasztalat szolgáltatása igazságoknál egy lépéssel tovább mennünk, nem értelmünkben fekszik-e, hogy az ismert terekről feljebb és feljebb szálljunk s töredékes ismereteinket egy egész képpé, egységes és egyetemes világismertté foglaljuk össze!

De lássuk az értekezést. Bevezetőleg ismerteti a Bacon fellépésével, az inductio érvényreemelésével a tudományokban megindult nagy haladást; az inductio lassankint bejut a philosophiába is (Comte), s a gondolkodók a világ objectiv felfogása útján törekednek az ember mivoltának magyarázatára. E felfogás juttatta a philosophust a physiologiához, a physiologia tanulmánya vitte viszont elő a psychológiát. Ismerteti röviden Gall elméletét, kissé talán nagyobb fontosságot is tulajdonítva annak, mint megérdemli, s aztán áttér az idegrendszer ismertetésére. Ábrában is bemutatja a gerincagyvelőt, az agyvelő főbb alkotó részeit, s külön az agyvelő szürke állományát; ismerteti az egyes részek funkcióját, rendeltetését; beszél az agyvelő súlyának és felületének fontosságáról. Majd az egyes szellemi tehetségek székhelyét,

központját írja le az agyvelőben, így a beszéd, a látás és hallás, szaglás, tapintás, izommozgás központjait. Befejezésül beszél az érzeteknek az öntudatban való megrögzéséről s ezt a *hajlandósággal* magyarázza meg. „Az érzet az agyvelő sejtjeinek *állapota* lévén, ez állapot az illető sejtekben mint hajlandóság hasonló állapot előidézésére tartatik meg.

Azokkal, a mit szerzőnk felvett tárgyról elmond, általában egyetérthetünk, de kifogásolnunk kell, hogy kifejezéseiben *nem* mindenütt eléggé *szabatos*. Beszél az egyes szellemi tehetőségek szervéről, központjáról az agyvelőben, de azt nem mondja meg, hogy *ez a localisatio nem absolut*, nem először abban az értelemben, hogy minden csak, egy kissé complicált művelet is, számtalan központi elem közreműködéséből áll elő, pl. a látásnál a reczehártya képén kívül részt vesz a mozgási érzet, s idejárnak még a hypothetikus helyi jelek is; még kevésbé lehet a beszédképesség szervéről vagy székhelyéről szó, mert e munkásság egy csomó, egyszerű lelki folyamat bonyolult összeműködéséből áll s csak az egyszerű folyamatok vannak egy bizonyos helyhez kötve (a beszéd képzésénél és felfogásánál szerepel hallási, látási képzet, a szók felfogása, kiejtési és írási izommozgás). Szerző ezt nem fejezi ki ily határozottan, pedig jó ezt a növendékek előtt tisztába hozni, mert majd azt képzelik, hogy az egyes leki functiók teljesen izolálva vannak egymástól, egyetlen idegprocessus eredményei. S másodszor nem absolut a localisatio abban az értelemben, hogyha az egyes szerv középpontját valami erős sérülés éri, *helyettesítő agyfunctio* áll be, t. i. idővel az agy más részei veszik át s teljesítik azt a functiot. Erről egyenesen hallgat a szerző. Kísérletek és pathologiai esetek bizonyítják, hogy a lelki élet fenállására az agy egyetlen részlete se nélkülözhetetlen vagy pótolhatatlan.

De nem szabatos szerző a tekintetben sem, hogy a lelki élet tüneményeit úgy tünteti fel, mintha azok az agyfunctiók, a physiologiai processusok *eredményei* volnának. Egész tárgyalásának menete erre vall. „Az érzet az agyvelő sejtjeinek állapota (15. l.)⁴, „a beszéddé váló gondolat, mint inger, e központba jut (9. l.)⁴, — mondja a szerző. E kifejezéseket, bármily óvatosak is, *helyteleneknek* kell tartanunk; az érzet az agyvelő sejtjeinek se nem állapota, se nem eredménye, hanem érzet, — s viszont a gondolat sohase physikai ingerré nem válik, se semmi

központba nem jut. Ha oda jutna, s ha az érzet a sejtek állapota volna, akkor egy rendkívül finom görcsővel, vagy a Röntgen-sugarakkal nem fel lehetne-e fedezni a sejteken? ámde ezt képtelenség. mert ott bármi műszerrel mindig csak physiologiai processusokat találunk, s nyomát se a szellemi állapotnak, functionak, — úgy hogy a physiologus tulajdonképen azt se tudja, van-e szellemi élet vagy nincs, mert ő annak soha semmi nyomát, nem képes fölfedezni. Az agyvelő-sejtek munkásságát érzet kíséri, s viszont minden psychikai processussal *párhuzamosan* halad egy physikai processus, — de a kettő nem oka egymásnak. A hajlandóság (dispositio) physiologiai állapot: melynek lelkioldaról az emlékezet felel meg. de a kettő nem egy, mint a hogy a mozgás nem érzet.

Befejezésül azt kérjük a szerzőtől, vajjon teljesen és föltétlenül igaznak tartja-e Locke ama híres mondását, a melyet tanulmánya élére illesztett mottóul: *Nihil est in intellectu, quod non fuit antea in sensu?*

H—i.

* * *

Válasz dr. Serédi P. L. bírálatára.

Hét éve annak, hogy ismertető közleményeimmel a német tudós világot irodalmi viszonyaink, különösen a theologiai és philosophiai irodalom felől időnkint különböző organumokban tájékoztatom. Ez ismertetéseimet jó néven vette, szívesen közölte s regisztrálta a külföld és méltányolta, ha arról tudomást vett, nemzeti és tudományos szempontból egyértelműleg a hazai sajtó.

Ily elismeréssel fogadta azt a hosszabb közleményemet is, mely ez év elején a *Falckenberg*-féle „*Zeitschrift für Philosophie und Philos. Kritik*“ hasábjain megjelent, a melynek tárgyát a hazai bölceleti irodalom történeti fejlődésének rövid rajza képezte, s a melyet ugyane folyóiratban rövid időn egy újabb ismertetés fog követni. Annak megírására az a szomorú tapasztalat készített, hogy a német külföldnek szakirodalma a mi philosophiai irodalmunk felől egészen tájékozatlan, arról eddigelé sehol egy szóval sem referált, s a philosophiai tan- és kézikönyvekben úgy bántak el azzal, mintha az egyáltalában nem is léteznék. Az egyetlen *Überweg*-féle nagyhírű három-kötetes „*Grundriss*“ tesz itt kivételt,